

Ериксън, Е. (1996), *Идентичност: младост и криза*. Наука и изкуство.

1. Стадиална теория за психо-социалното развитие на човека

Възрастта 14-18/20 години се характеризира с постепенно придобиване на личностова автономност, развитие на когнитивни умения, свързани с абстрактно мислене, придобиване на умения за мислене в перспектива и с изгреждане на т.нар. идентичност, която е ключова за понататъшното здраво развитие на индивида.

Идентичност може да се определи като съвкупността от емоции, мисли, представи, образи, усещания, възприятия, мотиви, спомени и пр. Именно чрез тази по-скоро усетима отколкото видима цялост, ние присъстваме като уникални личности, общности, етноси, нации, държави или култури в света, в който живеем и който изграждаме.

В началото на 50-те години на XX век американският психоаналитик Ерик Ериксън предлага цялостна концепция за човешкото развитие и произхода на идентичността (Ериксън, 1996).

Откъде тръгва той?

Според психоаналитичната гледна точка, създадена в началото на XX век, детството има определяща роля за оформянето на човека като личност. Неговото развитие до голяма степен приключва през юношеството като “раните” (травмите), които човек получава в най-ранните си години от живота, определят неговия характер като възрастен.

От друга страна човешкото същество се разглежда като движено и силно зависимо от импулсивна нагонна енергия (либидо). Вътрешните импулси (нагони) се разделят на съзидателни – стремеж към удоволствие и възпроизводство – и разрушаващи – стремеж към рушене и смърт. Импулсите не могат да бъдат задоволени по друг начин, освен чрез пряко взаимодействие с хората, с реалността. Именно при срещата с реалността, когато човек разбира, че не всички негови желания са желателни от другите или изпълними, се получават раните в психичния живот на човека. Детството е периодът, когато тези събития са най-много, най-болезнени, защото човекът няма тази сила и вяра в себе си, за да може да ги преодолее самостоятелно или осмисли в положителна светлина.

Какво е новото, което въвежда Ериксън?

Той работи в областта на така наречената Его-психология. Отличителна черта на това направление е, че поставя ударение върху осъзнатата част от човешката личност, върху този механизъм в нея, който отговаря за връзката ѝ със средата – върху Аз-а (т. нар. “его”) на личността, а не върху неосъзнатите нагони, подобно на традиционната психоанализа или само върху въздействието на външните стимули върху човешкото поведение. Аз-ът въвежда реалността в преживяванията и търси баланс между вътрешните хаотични нагони и външните изисквания. Балансът е индивидуалното поведение.

Ериксън описва един процес на Его-развитие, който се дели на 8 стадия. Всеки *стадий* обхваща фиксиран възрастов период, определящ се от водещ телесен орган, и кръг на хора, взаимодействието с които е най-важно за развитието на индивида през тази възраст. Всеки стадий се характеризира с *психо-социална криза*. Терминът “психо-социална криза” не носи значението на неизбежна болестотворна катастрофа, а по-скоро

се приема като необходима повратна точка, когато развитието трябва да поеме един или друг път, обединявайки ресурсите на натрупания до сега опит с възможностите за подобряване и разгръщане на собствения потенциал. От тази гледна точка на всеки възрастов стадий индивидът трябва да се справи със специфична психо-социална криза, породена от напреженията, които възникват между индивидуалните импулси и желания, и изискванията на културата. Въпросът е дали Аз-ът ще бъде достатъчно силен, за да обедини изискванията на телесното израстване, психичните съдържания и обществените модели. Тези изисквания се виждат като *определени задачи на развитието*, които индивидът на определена възраст трябва да реши. Последователното успешно решаване на всяка от осемте психо-социални кризи в жизнения път на човека води до засилване на Аз-а (его-то) и до развитие на нова “психо-социална сила” благодарение на това, че открива нови значения и компетентности за себе си и за значимите други. Ако една криза не се реши успешно във възрастово благоприятното време, то тя може да бъде решена в друг етап от живота. От друга страна дори положително решена на определен момент от живота, тя може да се появи през друг жизнен стадий с различно проявление. Всяка криза съществува в някаква форма преди и след като настъпи нейното решително и критично време.

В подрастването най-важно е решението на конфликта идентичност срещу ролева неопределеност. Според Ерик Ериксън идентичността е в ядрото както на индивидуалността, така и на културата и общността, чиято част е тази индивидуалност. От тази гледна точка най-общото определение за идентичност е: чувство за себепринадлежност и непрекъснатост - да бъдеш, да разпознаваш и определяш себе си във всички измерения на времето и пространството.

Как се разглежда развитието през различните стадии?

Таблица 1 (Ериксън, 1996) дава кратко описание на възрастовите стадии чрез основните понятия.

Табл. 1

Стадий (възраст)	Психосоциална криза	Взаимодействия	Самоопределение	Психосоциална сила	Задачи на развитието
младенчество – орално - сензорен стадий 0 – 1,5 г.	Доверие/недоверие	Майката	“Аз съм това, което ми се дава.”	<u>Надежда</u> – трайната вяра в достижимостта на първичните желания въпреки гнева и яростта,	Да се научи да ходи, да поема твърди храни, да се свързва емоционално с хората, да разпознава майка

				предизвикани от зависимостта	си и като отделен цялостен обект
ранно детство – анален стадий 1,5 – 3 г.	Автоно- мия/ Срам, съмнение	Роди- тели- те	“Аз съм това, което желая да бъда.”	<u>Воля</u> – твърдата решимост да се упражнява свободен избор въпреки неизбежните преживявания на срам, съмнение и известна ярост поради това, че си контролиран от другите	Да започне да възприема тялото си като една цялост, да се научи да контролира тялото си, телесното отделяне, учене на хигиена, да различава половете, да се свързва емоционално с повече хора, да говори
възраст на играта – фаличес ки стадий 3 – 5 г.		Се- мейст вото, върст ници- те	“Аз съм това, което мога да си представя.”	<u>Цел</u> – способността да преследваш значими цели, ръководен от съвестта, а не парализиращо- то чувство на вина и страха от наказание	Да играе, учене на роли, първи забрани и правила, развитие на аз-образ, да поема риск и отговорност

Училищ на възраст - латентен стадий 6 –14 г.	Сръчност, прилеж- ност, трудолю- бие, успешност/ малоцен- ност	Учи- лище- то, общ- ност- та	“Аз съм това, което научавам.”	<u>Компетентност</u> – свободното упражняване на сръчността и интелигентност -та при изпълнението на сериозни задачи	Да експериментира със сътрудничество и конкуренция, да установява връзки с връстници, нагласи към групи, независимост морал, да трупам целенасочено знания.
Юношес тво – генитален стадий 14 – 20 г.	Идентич- ност/дифу- зия, объркване на идентич- ността и ролите	На- цията	“Аз съм това, което се самоопред- лям.”	<u>Вярност</u> – способността да се поддържа свободно приетата преданост въпреки неизбежните противоречия на ценностните системи	Да можеш да направиш от живота си разказ, да постигнеш лична независимост. Да определиш собствена система ценности, да свикнеш със собственото несъвършенство, да поемеш отговорност за личния жизнен план.
Ранна зрялост 20 – 35 г.	Интимност /изолация	Общ- ност- та, на- цията	“Ние сме това, което обичаме.”	<u>Любов</u> – взаимност на предаността, по-силна от антагонизмите на разделителната функция	Създаване на собствено семейство – умения за обвързване и съжителство. Избор и начало на кариера. Намиране на

					сродна социална група – поемане на гражданска отговорност.
Зрялост- 35 – 65 г.	Генеративност, продуктивност, съзидание, творчество/ стагнация, застой	Светът, нацията общността	“Аз съм това, което създавам.”	<u>Грижа</u> – разширяващото се безпокойство и загриженост за това, което е било породено от любов, необходимост или случайност, благополучието на създаденото, създаващото се и това, което може да бъде създадено	Подпомагане на децата да поемат живота си сами, свързване със съпруга като с личност. Приспособяване към потребностите и нарастващата зависимост на остаряващите родители и към физиологичните изисквания на зрелостта. Периодична оценка на постигнатото. Установяване на жизнен стандарт.
Старост - 65 - ? г.	Интегритет/ Отвращение, отчаяние	Вселената, нацията, общността	“Аз съм това, което ме надживява.”	<u>Мъдрост</u> – безпристрастната и все пак активна ангажираност с живота пред лицето на смъртта	Приспособяване към намаляващата физическа сила и здраве, към различен икономически стандарт, към смъртта на брачния партньор и хората от собствената възрастова група. Постигане на удовлетворяваща представа за собствения живот.

1. Младенческа възраст – основни са очите, ръцете и устата за опознаване на света. Най-важен човек, с когото се осъществява контакт, е майката. Детето общува чрез мимики

– усмивка, поглед и т.н. – и усещания. От особено значение е избягването на ограничения в усещанията на детето – сензорна депривация. Това е предпоставка за развитие на нервните влакна. Ако детето е било отглеждано в условия на емоционална депривация – майката не е отвръщала на усмивката му с усмивка например – детето се затваря в себе си и проявява повишена агресивност към света, затруднява се овладяването на езика. Речта се ражда в лоното на положителната емоция. Психосоциалната криза е: да се довериш ли на този непознат свят или не? За да се развие базисно доверие към света е необходимо действията на майката спрямо детето да са предсказуеми, постоянни и уверени. Опасността от липса на това доверие е развиването на зависимост към хора и вещества в по-късните етапи от живота. Видимият резултат за развиване на доверие е спокойното състояние на детето, когато майката е извън неговото полезрение.

2. Ранно детство – детето започва да възприема тялото си като едно цяло. Системата, чрез която става това, е отделителната. Нужно е да се развие контрол над нейната дейност. Това е периодът на “борбата за гърнето”. Дилемата е “да задържа или да пусна”. Това се вижда и в начинът, по който детето общува със света. Интересни са предметите, а не човекът, който стои зад тях. Често детето се обгражда с излишни предмети, които са “мои!”. Те се възприемат като част от собствената личност и отнемането им предизвиква гняв. Даването и поемането на предмети – така детето контактува с другите. Другите са майката и бащата. Костно-мускулната система укрепва и детето започва да ходи – първата независима крачка. Това е най-голямото постижение за възрастта и то определя кризата – автономия срещу срам, съмнение. Преведено на езика на детето означава – мога ли да ходя на собствените си крака или не. Срамът идва от усещането, че си видим, изложен на показ. Всяко действие на детето трябва да бъде забелязано и приемано с одобрение. Съмнението е, е усещането, че имаш лице и гръб – носиш нещо, което е добре да се види и нещо, което не се знае, дали е добре да се види. Детето започва да забелязва връстниците си, но общуването с тях е най-често, като взаимно се дразнят. То подчертава, че има други, които правят разни неща по-добре от него. В този период се крие опасността от това, детето да започне да се самоотрича. Последиците са една отрицателна идентичност – Аз-лошият: да рушиш от отчаяние, че не можеш да се свържеш с другите. Положителният край на периода се отбелязва с осъзнаване на себе си като източник на собствените действия. Появява се личното местоимение АЗ, когато детето говори за себе си.
3. Възраст на играта – основен интерес представлява собственият полов орган. Детето става прекалено дръзко и осмеляващо си същество. Получило своята свобода през предишния период, сега то започва да открива нейните предели – възможност и граници. Втурва се във всички сфери – пита, пипа, чуши и прочие. Всяко нещо става цел, която трябва да бъде достигната. Така детето развива увереност в собствените си сили. Играта прави разминаванията между “искам” и “мога” поносими за крехкото самоуважение на детето. Тя обединява реално и нереално и това, което ръката не може да достигне, въображението може да постигне. Това е възрастта на въображението – самоутвърждаване чрез прескачане на всякакви граници. Връстниците стават главни

хора, с които се общува. Възрастният е важен, но нещо му липсва – просто не е дете. За да бъде харесан, приет и послушан, той трябва да носи в себе си нещо от приказките. Иначе на възрастният ще му бъде доста трудно да привлече детето към някаква съвместна дейност. Психосоциалната криза е инициатива срещу чувство на вина. Положителният изход е да развие в себе си способност да поема инициатива, за рискува и да може да поема отговорността за своите действия. Ако се развие чувство на вина (ограничаване на действията, насаждане на мисълта, че си лош, неспособен и т.н. чрез обвинения от една ядосана на счупената ваза майка например), се наблюдава едно пасивно дете, което се не стреми към достижения, което е недоволено от себе си, защото мечтае за определени цели, но не прави опит да ги постигне. Детето става саморазрушително – самообвинява, самонаказва се. Положителният изход е дете, което е открило, на кой възрастен иска да прилича, но е независимо в действията си от него.

4. Училищен период – придобитата на предишния стадий степен на независимост – да си поставяш цели и да ги постигаш – тук се доразвива, като се отделят реално достижимите от въображаемите цели. Основна задача е натрупване на знания и самоопределение като знаещ и можещ индивид. Сферата на общуване рязко се разширява. Интерес представляват преди всичко предметите, инструментите, които навлизат с тези нови хора и с училището. Кризата е между възможността да усвоиш всички тези новости чрез прилежание и трудолюбие или да се почувстваш малоценен пред тяхната сложност и непостижимост. За да премине успешно детето през този стадий, за да не се загуби сред този нов голям и сложен свят, е необходима да се подчертава неговата индивидуалност, уникалност, да се зачита индивидуалният език, чрез който то общува със средата. Към края на периода е важно болезнените уроци, които то получава, да не са пред очите на другите. Да не се засрамва или поучава пред връстниците, особено пред тези от другия пол. Самоопределението е: “Аз съм това, което мога да правя, за да се справям със заобикалящия ме свят.”

Юношество – криза на идентичността. Индивидът трябва да обедини в едно цяло всички предишни нива на идентичност – доверие, свобода, мощ на въображението – самоутвърждаване с всички средства, усърдие – умение да различаваш реално постижимото от недостижимото, но като не губиш вяра, че и то е постижимо. Да изгради един мит за себе си – да обобщи миналото си, да каже кой е сега и да определи, какво ще прави в бъдеще.

Да се постигне идентичност означава човек да има реалистична представа за себе си – кой съм аз, какво мога, как ме възприемат околните. Идентичността се преживява като усещане за добруване – че си у дома си, в собственото си тяло, че знаеш, къде отиваш и вътрешната убеденост, че очакваното признание от важните за теб хора ще бъде получено. Така личностите със силна идентичност признават свързаността си с другите – за тях свързването с другите не предизвиква страха, че ще се загубиш в другия – и своята уникалност. Промените и постиженията в този природен стремеж към търсене на собствената цялост, ценност и перспектива в живота представлява според Ерик Ериксън ядрото на процеса за личностно развитие, в което юношеството заема централно място.

Именно в тази възраст (“криза на идентичността”) в процеса на пробване на различни роли, приемане и оспорване на съществуващите авторитетни гледни точки в културата юношата развива цялостен и верен образ за себе си и постига автономна позиция в обществото. Позитивното решение на конфликта е съзнателно самоопределение спрямо въпроса – кой бях, съм и ще бъда аз? – убеждението, че учи ефективни стъпки към достижимо бъдеще; че сам избира своята личност в рамките на социалната реалност; преживяване на себе си като неразделна цялост във времето, пространството и реалностите. Нездравословното решение е объркване, отбягване или преждевременно отговаряне на този въпрос. Положителният изход води до постигането на нова жизнена сила – вяност (способност да се запазва лоялност свободно и независимо от противоречията в ценностните системи). Тази промяна е необходима за развитието на толерантност при справянето с вътрешните и външните конфликти, предпазва от неблагоприятията и огорченията и примирява конфликтите и противоречията, които съпътстват жизнения път на човека в модерните общества.

5. Ранна зрялост – определяща е кризата интимност срещу изолация. Интимността е психо-социална зависимост. Включва сексуална близост, която не се свежда само до постигане на оргазъм. Включва още способността да напуснеш пределите на собствения Аз и да се отъждествиш с Аз-а на друг човек. Другият полюс е изолацията, поддържане на емоционална дистанция с другите, поради осъзнатия и не страх от това, да не се изгубиш в другия, както и поради опасението, че ако се разкриеш, другите ще открият, че няма какво да харесат в теб. Човек сякаш развива противоположни качества не тези, които е изтласкал – агресивно поведение се обяснява с добронамерена цел, например. Идеалът за тази възраст е съчетанието между любов и работа. Личността се оформя в обществото чрез своето професионално самоопределение.
6. Зрялост – самоутвърждаване преди всичко чрез професията. Човек започва да осъзнава своята относителност и крайност. Започва да допуска, че част от усилията са предназначени за следващото поколение. Развива се грижата за сътвореното като основна добродетел и сила за справяне. Кризата е около конфликта продуктивност срещу застои. Продуктивността е едновременно създаване и насочване на новото поколение. Застоят се характеризира чрез склонността да се възприемаш като единствен, неповторим и незаменим във всички сфери на живота; в това да виждаш причините за своите несполуки единствено и само във външните обстоятелства; да се превърнеш в глезено дете на самия себе си; в псевдоинтимност, която води до преживявания на скука и празнота. Важно е възприемането на партньорите в общуването като цялостни личности.
7. Старост – приемам ли своята личност такава, каквато сам я създадох или не? Успях ли да слея реално с идеално Аз? Това ли беше пътят, който трябваше и можех да извървя? Болезнени въпроси, чийто отговор често е инфаркт. Резултат от неприемането на “детронацията” в повечето сфери на живота. Остаряващите хора имат повишена потребност да общуват с другите. Често демонстрират недоволство

от новото поколение като косвен израз на вътрешното неудовлетворение от себе си. И на страха от смъртта. Силата, която помага да се преодолее този страх и отчаянието, което той поражда, е мъдростта – осъзната духовна свобода – освободеност от страсти и амбиции; удовлетворение да наблюдаваш събития, в които самия ти не участваш; отдаване на индивидуални склонности, доколкото физическите сили позволяват. Това е възрастта, според Ериксън, на политическата активност, на грижата за бъдещето на цялото човечество. Пълното сливане на аз-а със света позволява на стария човек, независимо от неизбежната перспектива на смъртта, да посрещне края с вярата: “Моят живот си струваше!”

Заклучение

Всяка социокултурна общност има за цел да изгради в по-голямата част от членовете си това, което Ерик Ериксън нарича “силно Его”, т.е. един център “достатъчно устойчив и гъвкав, за да примирява неизбежните противоречия в която и да е човешка организация”. В тази поредица от мисли се открива и тъжната истина, че в всяка човешка система, основана на доминирането и изключването на своите индивиди, потиснатите и изключените “подсъзнателно приемат образа на злото, което са накарани на олицетворяват от тези, които ги доминират”. Всяка култура е загрижена да събере представите си, идеалите за света и човека в различни модели, които представят определен тип поведение. В тяхното предаване на децата е същността на процеса на обучение и възпитание. Колкото една култура разглежда детето като недоразвит възрастен, толкова повече детето ще бъде поставяно в ситуации на пряко или косвено насилие над неговата индивидуалност, за да може то да влезе в тези модели, в доминиращите традиционни определения за добро и лошо. В подобен тип култури насилието е негласно узаконено и механизмите за вграждане в общността до голяма степен потушават гласа на собственото Аз, на емоции като гняв, обида, чувство за пренебрегнатост и пр.

1. Ерик Ериксън и Его-психология

Етапи на психосоциалното развитие. Теория на развитието на Ерик Ериксън (1968)

Ерик Ериксън предполага, че човешкото развитие преминава през различни етапи. На всеки отделен етап индивидът е поставен пред определена психо-социална криза. В случая криза се разглежда в положителния смисъл като необходим етап на промяна, а не в негативния смисъл на опасност. Начинът, по който всеки човек е отглеждан, задава пътя на решаване на тези кризи или фиксира развитието му в нерешени задачи. Успешното разрешаване на всеки развитиен етап води до здраво психическо функциониране и вписване на човека в средата му. Неуспешното излизане от един етап на развитието води до трудности в следващия, неадекватна представа за себе си и света, и трудности в отношенията с околните. Развитиената задача на всеки етап Ериксън формулира като две алтернативи, между които индивидът трябва да „избира“. Така например много родители се оплакват, че техните тийнейджъри не са инициативни и не умеят да си поставят и

преследват цели. Според Ериксън корените на тези умения се поставят във възрастта 3-5 години. Тогава чрез играта и общуването с другите деца развиват уменията и формират своята воля. В игровата конкуренция те започват да се стремят да успяват, да постигат цели, да побеждават. Ролята на родителите е да балансират в подкрепа на стремежа към успех и уменията за кооперативност с другите.

Какви са развитийните задачи, които характеризират всеки етап?

Етап на развитието	Психологическа криза	Успешно разрешаване на кризата	Възраст
1	Доверие срещу недоверие	Формиране на надежда 'Светът е добро място'	0-1 г.
2	Автономност срещу срам и съмнение	Формиране на воля 'Аз изследвам света, искам и мога'	1-3 г.
3	Инициатива срещу вина	Формиране на цел 'Аз се стремя да успея'	3-5 г.
4	Компетентност срещу малоценност	Формиране на чувство за компетентност 'Аз се уча и знам как'	5-12 г.
5	Идентичност срещу объркване на идентичността	Формиране на идентичност 'Аз знам кой съм и какъв искам да бъда'	12 -18 г.
6	Интимност срещу изолация	Формиране на способност за любов 'Аз мога да обичам'	18-35/40 г.
7	Креативност срещу стагнация	Формиране на способност за грижа 'Аз се грижа за другите'	35/40-65 г.
8	Цялост (интегритет) срещу отчаяние	Формиране на преживяване за мъдрост	65 -

Първи етап: Доверие срещу недоверие

В периода 0-1 г. бебето е в постоянна зависима връзка от възрастния (най-често майката), от когото получава защита, храна и успокоение. Добре откликващата майка формира у детето си преживяване за сигурност и доверие, защото предсказуемо посреща потребностите на своето бебе. В резултат на това бебето формира представа за света като за сигурно и предсказуемо място за живот. Отношенията в зрелия живот ще се характеризират с повече спокойствие и доверие към другите, както и със способност да се понесат разделите. Този развитиен етап приключва с формирането на способност за надежда, т.е. положително очакване за света и хората.

Неуспешното родителстване и липсата на преживяване за сигурност и доверие у бебето формират страх и недоверие към другите. Бебето развива чувството, че не може да предвиди средата и не знае какво го очаква или че това, което го очаква, е опасност. Това се случва, ако бебето е изоставяно, малтертирано, negliжирано (оставяно мокро, гладно или на студено) или отглеждано от много и различни възрастни. Такова бебе израства като недоверчив, непредсказуем или агресивен възрастен, който е винаги нащрек от евентуална опасност. Това дълбоко, ирационално недоверие към света често е причина за развитие на проблеми със зависимости (към вещества, хазарт и пр.).

За формирането на доверие у бебето от централно значение е фигурата на ранна привързаност (виж Боулби, теория на привързаността).

Втори етап: Автономност срещу срам и съмнение

В периода 1-3 г. детето се развива физически и става подвижно. То лази, сядва, слага предмети в устата си, за да ги изследва и започва да ходи. Това означава, че детето има нужда от повече самостоятелност, за да се движи и да чувства удоволствие от движението. Детето започва да играе на разстояние от майка си и да прави избор на храна и играчки. Т.е. детето започва да формира своята индивидуалност и да усеща, че е отделен и различен от родителя индивид. За да се затвърди това усещане, детето след 18-ия месец трябва да бъде насърчавано да прави някои неща самó: да играе, да изследва средата, да се облича, да се храни. Така то развива чувство на автономност и разбира какво може и какво не може. Това е основа на следващия етап, в който ще може да си поставя цели. Така например достатъчно добрият родител има търпение да позволи на детето да се облече самó или да поиска помощ, ако не се справя. Целта е излизането от този етап е детето да развие самоконтрол без ниска самооценка, без да се срамува от себе си.

Провалът в разрешаването на кризата на този период води до чувство на съмнение в собствените възможности и прекалена зависимост от другия, ниско самочувствие или чувство за изоставеност (ако подкрепящ възрастен напълно липсва). Такова дете се опитва винаги да избегне конкуренцията, защото се страхува от провал или отрича провала. Друг неуспешен път е постоянната самокритика в зрелия живот. Неуспешното преминаване през този етап, закътването в дълбоките несъзнавани пластове на срам от себе си, е причина за множество прояви на проблемно поведение като гневни изблици, чести неконтролируеми смени на настроението, дълбоко съмнение в собствената ценност и компенсирането чрез прекалена самовлюбеност.

Трети етап: Инициатива срещу вина

В периода 3-5 г. детето е физически много активно. То се движи свободно и изпитва удоволствие от движението. Говори и изпитва удоволствие от речта, задава въпроси и иска да знае. Детето започва да се включва активно в дейности с други деца в детската градина или в игрите си. Така то се научава да планира и да инициира дейности с другите деца. Развива чувството, че може да ръководи и да участва в група. Детето се научава да формира цел.

Липсата на условия за това или подкрепа от страна на родителя води до чувство за вина у детето и то става по-скоро последовател на другите, отколкото инициатор. Това често е резултат от свръхпротективни родители. Изоставеното дете няма към кого да адресира въпросите си. Понякога то е третирано като досадно или глупаво, което го кара да мисли, че въпросите му са срамни или глупави. То често се обръща само към групата на други деца в неговата ситуация. Провалът в този стадий на развитието води до блокаж на творчеството и нежелание за знание.

Четвърти етап: Компетентност срещу малоценност

В периода 5-12 г. детето се научава да използва езика пълноценно и развива символно абстрактно мислене (борави с цифри, формира понятие за вечност и крайност). То развива специфични компетентности, според индивидуалните си интереси и заложби. Групата на децата става много важна, защото детето за пръв път формира индивидуално значими приятелства. Това означава, че детето предпочита друго дете не заради компанията в играта, а заради индивидуалните качества на другото дете и може да толерира разделите с него (вакации, пътувания), без те да нарушат приятелската връзка. Детската група и приятелствата стават източник на подкрепа и самочувствие. Детето има нужда от одобрението на другите деца. Това са начините на потребността от вписаност в по-широка общност и развиване на гордост от принадлежността към нея. Достатъчно добрият родител насърчава усилията на детето да учи и да бъде инициативно в конкретни области, да си поставя цели и да участва в детската група.

Ако детето не е подкрепено в тази посока, то се чувства непродуктивно, некомпетентно и малоценно в сравнение с другите деца. Такова дете не може да реализира потенциала си и да развие специфични умения. То преживява света и обществото като прекалено изискващи и се отдалечава от тях, като в крайна сметка отпада (изолира се, дори излиза вън от закона и приетите стандарти на поведение).

Пети етап: Идентичност срещу объркване на идентичността

В периода на юношеството (12-18 г.) индивидът прави изключително значимия преход от детство към зрялост. Този преход е белязан от физически и психологически промени. Юношите и девойките формират сексуална, социална, професионална идентичност: научават се да намират партньор, да се разделят, да остават във връзка; да бъдат с връстници, на напускат семейството, да общуват с родителите си по нов начин; да избират интимни партньори и да се разделят с тях; да избират професия, хоби, продължаващо образование, политическа идеология; да започват да живеят самостоятелно. Тези избори са съпроводени с много експерименти, които позволяват на юношите и девойките да тестват своите граници и възможности. Те се научават да влизат в различни роли в зависимост от средата, в която се намират: усвояват поведения, подходящи за училище, работна среда, приятелска компания, интимна връзка, отношения с родители. Успешното излизане от този период е устойчиво чувство за собствената идентичност и идея за бъдещето.

Промяната в тялото (физическа, хормонална) е източник на дискомфорт и тревожност. Намирането на 'своето място' е съпроводено с много бунт и обърканост. Затова юношите и девойките често се държат враждебно или непоследователно. Това е тяхната **криза на идентичността**. Юношите и девойките се опитват да изградят образ за себе си като отделни личности с цялата сложност на всички личностови аспекти: професионален, сексуален, социален и т.н. Ето защо те не искат да изглежда, че приличат на родителите си: те искат да бъдат различни, но още е трудно да дефинират това различие. Тази трудност намира израз с противопоставящо се поведение. Добрият родител разбира тази трудност и дава пример на детето си, без да налага волята си и като позволява на детето да прави избори и има личен живот.

Изоставените деца нямат постоянен възрастен, към когото да насочват своите въпроси, чийто пример да следват или отхвърлят. Както и при много деца, чиито родители не успяват да ги подкрепят в периода на юношеството, те се опитват да намерят отговор на въпроса 'Кой съм аз?' в **негативната идентичност**. Негативната идентичност е идентичност, която е в опозиция на всичко: детска престъпност, употреба на наркотици и алкохол, отпадане от училище, безразборно избиране на интимни партньори.. Някои юноши могат дори да проявят симптоми на психично заболяване, докато преминават през тази криза. Други навлизат в така наречения **мораториум на идентичността**, което значи, че отлагат максимално вземането на решения и промените в живота си, защото се чувстват напълно неготови за това.

Шести етап: Интимност срещу изолация

В периода 18-35/40 г. човек се свързва интимно с партньор за по-дълго време. Качеството на връзката е различно, защото тя няма толкова експериментален характер като юношеската. Човек е готов да направи емоционална инвестиция в собствено семейство. Успешното преминаване през този етап означава способност за посвещаване на друг човек, сигурност в отношенията и загриженост за другия в контекста на запазване на собствената идентичност. Избягването на интимността и страхът от свързване водят до изолация и самота.

Седми етап: Креативност срещу стагнация

През периода от 35/40 до 65 г. хората са направили избор на кариера, партньор и принадлежат към някаква общност. Това им позволява да дадат нещо на другите: продукт от работата си, деца, обществено значими постижения. Неуспехът в този етап е свързан с преживяване за стагнация и непродуктивност.

Осми етап: Цялост (интегритет) срещу отчаяние

След 65 г. човек е направил изборите в живота си и прави равностойка. Ако тя е свързана с преживяване за завъшеност на поставените цели, човек развива чувството за вътрешен баланс и интегритет. Ериксън смята, че човек има преживяване за непродуктивност и празнота, когато се чувства виновен по отношение на миналото и неуспял. Това води до отчаяние и безнадеждност, вместо до преживяване за мъдрост и приемане на факта за човешката крайност.

В теорията на Ериксън всеки етап има своето значение, а централно място заема именно процесът на изграждане на идентичност. Всеки нерешен предишен етап има своето отражение върху идентичността, както и объркването на идентичността води до трудности в адаптацията и общуването на зрелия човек. Ето как неуспешното разрешаване на развитийните задачи на отделните етапи влияе върху следващите:

							ИНТЕ- ГРИТЕТ срещу ОТЧАЯ- НИЕ
						ГЕНЕР АТИВН ОСТ срещу СТАГН АЦИЯ	
					ИНТИМ НОСТ срещу ИЗОЛА ЦИЯ		
Времева перспек тива срещу обърква не на времето	Самоуве реност срещу неувере ност в себе си	Ескпери ментира не с роли срещу фиксира ни роли	Подго- товка за работа срещу парали- за на дейност та	ИДЕНТ ИЧ- НОСТ срещу ОБЪРК ВАНЕ НА ИДЕН- ТИЧНО СТТА	Сексуал на поляри- зация срещу бисексу ално обърква не	Лидер- ство и следва- не на лидери срещу обърква не на автори- тета	Обърква не с идеоло- гия срещу обърква не на ценно- стите
			ТРУДО ЛЮБИЕ срещу МАЛО ЦЕННО СТ	Иденти фикация на задачите срещу чувство то на безпо- лезност			

		ИНИЦИ АТИВА срещу ВИНА		Очаква- не на роли срещу блокира не на ролите			
	АВТОН ОМИЯ срещу СТРАХ, СЪМНЕ НИЕ			Стре- меж да бъдеш себе си срещу съмне- ние в себе си			
ДОВЕР ИЕ срещу НЕДОВ ЕРИЕ				Взаимно призна- ване срещу изола- ция			

Ако в периода 5-12 години детето не е развило усещане, че то е компетентно и че полаганите усилия водят до успех, по време на юношеството то ще отказва и съботира участието си в дейности, свързани с компетентности именно поради развитото чувство, че то не може да се справи, че е неспособно, че няма смисъл. При деца, израснали в трудни условия без родители, развитите умения през този период би трябвало да се разглеждат през една положителна призма: напр. младежът има прояви на кражби и положителните умения в това поведение са наблюдателност, ловкост, бърза преценка на ситуацията, познаване на състоянията на хората и пр. Тези умения със сигурност биха били ценни и за други дейности и професии.

За специалистите тази теория е важна, тъй като обхваща целия период на развитие на човека и прави взаимовръзки между различните етапи на развитие. Тя дава възможност за определяне на началото във възрастта и причините за наблюдаван проблем и съответно как наблюдавания проблем може да бъде решен чрез връщане към дадената възраст и успешно преминаване (доколкото е възможно) през дадената житейска развитийна задача.